

מנהג אישה אצל בעלה

נעם ברנפלד בוגר מחזור כ'

לעילוי נשמת סבתי חנה בת יצחק ז"ל

במהלך המאה הקודמת, ובמיוחד מאז תחילת גלי העליות, מתעוררות שאלות רבות מתוך המפגש בין העדות השונות, דבר שלא היה מצוי באלפיים שנות גלות. אחת מהשאלות מתמקדת במנהגי הבית במקרה בו מוצאם של בני הזוג מעדות שונות. האם כל אחד יישאר במנהגו הוא? האם יש לגבש מנהג אחיד בבית?

שאלה זו נובעת מכך שאין זה סביר והגיוני להנהיג שני מנהגים שונים בבית אחד, אך האם אפשר לשנות מנהגי אבות?

מקובל לומר שהאישה צריכה לעבור למנהגי הבעל. במאמר זה נראה כי אין זה פשוט כל כך, ולא כל המנהגים שווים בעניין הזה. במהלך המאמר נסקור את שיטות המקלים ושיטות המחמירים. ניגע בכל גישה בסיעת המחמירים, מדוע כל אחד נקט לחומרא ואיך זה משפיע למעשה.

בסופו של דבר נסכם את השיטות ונסיק מסקנות הלכה למעשה מתוך כל הדעות שיוצגו במאמר.

א. שיטת "שינוי מקום"

המשנה בפסחים (פ"ד מ"א) קובעת לגבי עשיית מלאכה בערב הפסח שהולכים על פי מנהג המקום. ומחדשת שהעובר ממקום למקום עליו להחמיר כמקום הישן וכמקום החדש, כדי להימנע ממחלוקת עם בני המקום. ממשנה זו מביאה הגמרא בחולין (י"ח ע"ב) קושיא על ר' זירא מדוע אכל מוגרמת (סוג של טריפה לשיטת רב ושמואל) כשעלה לארץ ישראל:

ור' זירא לית ליה נותנין עליו חומרי המקום שיצא משם וחומרי המקום שהלך לשם? אמר אביי: הני מילי מבבל לבבל ומארץ ישראל לארץ ישראל, אי נמי מארץ ישראל לבבל, אבל מבבל לארץ ישראל, כיון דאנן כייפינן להו עבדינן כוותיהו. **רב אשי אמר: אפילו תימא מבבל לארץ ישראל, הני מילי היכא דדעתו לחזור, ר' זירא אין דעתו לחזור הוה.**

לכאורה ר' זירא היה אמור להחמיר כמקום שיצא משם ובכל זאת היקל כמנהג ארץ ישראל. על זאת עונה אביי שבבל כפופים לארץ ישראל במנהגים, ולכן יכול היה להקל. רב אשי מצד שני לא נוקט כאביי ותירוצו הוא שהכל תלוי בשאלה האם דעתו לחזור. ר' זירא רצה להשתקע בארץ ישראל, ולכן הוא יכול להקל כמותם, והמשנה דיברה בדעתו לחזור. מקרה דומה מובא בפסחים (נ"א ע"א), קושיא דומה ותירוצים דומים.

כך פוסק השולחן ערוך בהלכות נדרים (יורה דעה ריד, ב) להלכה :

וכן הבאים מחוץ לעיר לדור שם, הרי הם כאנשי העיר וחייבים לעשות כתקנתן,
ואף בדברים שהיו אסורים בהם בעיר מפני מנהגם ואין מנהג העיר שבאו לדור
בה לאסור, הותרו בהם אם אין דעתם לחזור.

ובהלכות פסח (אורח חיים תסח)

...וההולך ממקום שאין עושים למקום שעושין, לא יעשה. ונותנים עליו חומרי
מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם...

לא נרחיב ב"סתירות" בין הפסיקה באורח חיים ליורה דעה, רק נאמר שהש"ך (יורה דעה
ריד, ח) יישר קו בין הסימנים, והמשמעות של דבריו היא **שם דעתו לחזור נתנים עליו
חומרי שתי המקומות, ואם אין דעתו לחזור נוהג במקום החדש.**
מסוגייה זו מוכיח האגרות משה (אורח חיים א, קנת) שעל האישה לנהוג כבעלה :

הנכון לע"ד דהאשה צריכה להתנהג כמנהג הבעל בין לחומרא בין לקולא. דהא
דין מנהג בהולך ממקום למקום כשאינו דעתו לחזור למקומו הראשון נוהג כמנהג
המקום שבא לשם בין לקולא בין לחומרא כמפורש ביו"ד סי' רי"ד.

האגרות משה נשאל בדין זוג מניו יורק הבאים מקהילות שונות בבחינת שני בתי דין בעיר
אחת, ומסיק כי על האישה לנהוג כבעלה לקולא ולחומרא מדין העובר ממקום למקום,
שכן האישה נחשבת כנכנסת לרשות הבעל, ומקומה אצל הבעל מדאורייתא - להיות בביתו.
ומוכיח גם מדין כיבוד אב ואם שהאישה פטורה ממצווה זו לאחר נישואיה מכיוון ש"אין
סיפק בידה"¹ לכבדם, יש לה דין להיות אצל בעלה מדאורייתא, אחרת אם היה דרבנן, לא
היה בכך כוח לבטל מצוה דאורייתא.

ומדוע הבעל נחשב כמקום חדש? מכיוון שמרשימת הדברים שהאגרות משה הביא משמע
שהאישה "טפלה" לבית הבעל, וכן משמע מהרבה ראשונים ואחרונים² שהיא משועבדת
לבעלה (ולכן פטורה מכיבוד אב ואם), וכן משמע מהשולחן ערוך, וכן כתבו התוספות
(קידושים ל' ע"ב) שמצויה אצל בעלה, ולא להיפך, ואין זה משנה של מי הבית. וכן ניתן
להוכיח מבת כהן שנישאת לישראל ולהיפך, שנוהגת כבעל לעניין אכילה בתרומה.
האגרות משה מגדיר את הבעל כ"מקום חדש", והאישה כמובן אין דעתה לחזור, לכן עליה
לנהוג כבעלה. בהגדרת הבעל כ"מקום חדש" עוד נעסוק בהמשך.

¹ קידושין ל' ע"א: "איש - אין לי אלא איש, אשה מנין? כשהוא אומר: תיראו - הרי כאן שנים; אם כן,
מה תלמוד לומר איש? איש סיפק בידו לעשות, אשה אין סיפק בידה לעשות, מפני שרשות אחרים עליה".
² תוספות הר"ש משאנץ כתובות ל"ט ע"א, תוספות הרא"ש שם, תו"י שם, בית יוסף יורה דעה רמ
ושולחן ערוך שם יז, פרישה ס"ק כה, פירוש המשניות לרמב"ם קדושין כ"ט ע"א.

באותה שיטה של האגרות משה ניתן למצוא את גם דעת הרב עובדיה יוסף זצ"ל בשו"ת יביע אומר (ה אורח חיים לז):

ומעתה בני"ד אף שהאשה הנצבת בזה נהגה בנעוריה בית אביה שלא לאכול אורז וקטניות בפסח, הואיל ונישאת לבעל ספרדי שנוהג היתר בזה, נקבה תסובב גבר, **ורשאית לנהוג היתר כמנהגו, שדינה כהולך ממקום...**

בדומה לשאלה שנשאל הרב משה פיינשטיין, הגרע"י נשאל מה דין אישה אשכנזייה שנישאה לספרדי. האם יכולה להקל כבעלה בדין קטניות בפסח? וכמו באגרות משה, משיב הגרע"י שעוברת למנהג בעלה מדין שינוי מקום. ומביא כמה טעמים: שינוי מקום ו"נקבה תסובב גבר". עוד כותב שאם לא כן, אין שלום בית. טעם "נקבה תסובב גבר" כנראה אינו טעם ממשי לדין, אלא עניין מליצי,³ ולפיכך רק דין שינוי מקום ושלום בית שייכים אלינו. את טעם שלום בית לוקח הרב מדברי הרשב"ץ שנביא בהמשך. עוד נדגיש כי הגרע"י כתב שאין לחלק בין אשכנזים לספרדים בדין זה. ובשונה מהאגרות משה שפירט מדוע חל כאן דין שינוי מקום, וכיצד אפשר לומר שהאישה עוברת למקום הבעל, ביביע אומר רק החיל כלל העובר ממקום למקום לנידון דידן ולא האריך לבאר את הצד השווה שלהם, רק "נקבה תסובב גבר". וניתן אולי להסיק מכאן שהאמרה הזאת של "נקבה תסובב גבר" באה לבטא את הפשיטא של הדבר, זו דרך העולם וזו המציאות, שהבעל נחשב כעיקר הבית (לא לעניין שאמרו חז"ל על האישה שהיא עיקר, שם כנראה מדובר שכל צרכי הבית נעשים על ידה), אם בחינוך הילדים או בהנהגה הרוחנית של הבית או בהחלטות. נכון שעם השנים דבר זה השתנה וכיום הגבר כבר לא "השייח" של הבית" אבל העיקרון עדיין קיים, לעניין המנהגים והמצוות לפחות, הבעל הוא המקום. כמו כן ניתן למצוא בשיטת שינוי מקום גם את המנחת יצחק (ד, פג). גם בפסקי תשובות (אורח חיים תסח, יא) כתב דין זה שאישה עוברת למנהגי בעלה, ומביא את טעם "שינוי מקום" כטעם היחידי ואינו מזכיר טעמים אחרים. עוד בדעה זו ניתן למצוא את הרב אליקים אלינסון⁴, שממאמרו עולה שסובר בפשטות כאגרות משה ויביע אומר. וכן ניתן לצרף לרשימה הנ"ל את דעת הרב אליעזר מלמד (פניני הלכה תפילת נשים כד, ד; פסח ט, ג) שגם כן מביא בפשטות את סברת האגרות משה. אמנם בכמה מקומות הרב מלמד מתחשב בדעות אחרות לקולא,⁵ אך הנחת היסוד שלו כאגרות משה.

³ בהמשך נביא את מאמרו של הרב יגאל אריאל בנושא, שם הסביר מדוע פסוק זה אינו יכול לשמש כמקור לחיוב האישה.

⁴ סיני שנה מ"ג כרך פ"ה, תשלי"ט עמ' רל"ג-רמ"ב.

⁵ בדין נוסח תפילה והפסק טהרה, נרחיב בהמשך.

ישנם עוד כמה פוסקים שהתחשבו בסברה זו, אלא שהביאו אותה בנוסף לסברות אחרות. בעז"ה נביא אותם בנפרד.

ב. שיטת שלום בית

שיטה נוספת שהובאה בפוסקים היא שיטת "שלום בית", דהיינו לא הגיוני שיהיו שני מנהגים בבית אחד, דבר זה יכול לגרום לבעיות בשלום הבית, ולכן יש לנהוג מנהג אחד. שיטה זו הובאה לראשונה בתשב"ץ, ולמעשה הוא הראשון שעסק בנושא שלנו - מנהג אישה בנישואיה, וכן הוא היחיד מהראשונים שעסק בזה. הרשב"ץ נשאל בדין אישה מקהילה אחת שנישאה לגבר מקהילה אחרת, באותו העיר. ופוסק בפשטות שעליה לנהוג כמו בעלה (שו"ת תשב"ץ ג, קעט):

...אין ספק שהאש' היא נכללת עם בעלה בכל חיובו דאשתו כגופו בכל הדברים ונפטרת מקהלת בית אביה. ודבר זה מלתא דפשיטא היא ואין בו ספק שלא יהיו שנים מסובין על שולחן אחד חלוקין בעסותיהן האסור לזה מותר לזה...

התשב"ץ מביא שתי סיבות - אשתו כגופו, ושלא יהיו חלוקים בעיסותיהם. דהיינו ברור שצריך אחידות במנהגים בבית, לא הגיוני שלא יוכלו לאכול על שולחן אחד, ודבר זה הוא דוגמה לכלל המנהגים שיגרמו לחלוקה בבית וכנראה גם לחוסר בשלום בית. אם כך, מדוע שלא נאמר הפוך? שהבעל הוא זה שיעבור למנהגי האישה! על זה לכאורה עונה טעמו הראשון "אשתו כגופו". אלא שקשה לקבל טעם זה כפשוטו. לקמן נביא את מאמרו של הרב יגאל אריאל שמתייחס לנושא, ושם כותב שהתשב"ץ משתמש ב"אשתו כגופו" כביטוי מליצי ולא כפשוטו, שהרי מונח זה מובא בפסיקות לעניינים אחרים שכביכול הם אותו גוף, אבל לא ממש כגוף אחד אצל הבעל. ועוד מוסיף שבהדלקת נרות חנוכה הבעל יוצא בהדלקת אשתו משום טעם זה של אשתו כגופו, ומכאן שזה עובד לשני הכיוונים, ולא רק לכיוון הבעל. לכן הרב יגאל אריאל מסביר שטעם הרשב"ץ שהאישה תלך אחר הבעל ולא הפוך הוא מכיוון שדרך העולם (לפחות בעבר) שהאישה גרה עם משפחת בעלה. כשנעסוק בדעת הרב יגאל אריאל ביתר פירוט, נתמודד גם עם הנחה זו של "דרך העולם".

בכל אופן כנראה שצריך לומר ש"אשתו כגופו" הוא עניין מליצי ולא טעם ממשי, והטעם שהאישה נוהגת דווקא כבעל מסתתר בין השורות. דהיינו או כמו שהסביר הרב יגאל אריאל, או שניתן לומר שדבר זה פשיטא, מכיוון שבדרך כלל (ועוד יותר בתקופת הראשונים) הבעל הוא הסמכות התורנית בבית ולא האישה.

גם הרב יעקב אריאל⁶ נקט כשיטה זו של "שלום בית", אמנם לא לקח דבריו מדברי התשב"ץ, אלא מדין "שינוי מקום". את הטעם למעבר האישה למנהגי הבעל הוא מנמק על ידי טעם אחר, ולכן נדון בדעתו בנפרד, תחת קטגוריה אחרת. כמו שהזכרנו, גם הגרע"י התייחס לטעם של התשב"ץ, וכן גם הרב אלינסון צירף זאת לשיטתו. כלומר, אין מחלוקת בין שתי הסברות, אלא הן נבנות זו על גבי זו. לא הגיוני שיהיו כמה מנהגים בבית אחד כסברת תשב"ץ, וחובת האישה לנהוג כבעלה ולא הפוך מדין שינוי מקום.

ג. שיטת "שעבוד"

שיטה נוספת מתבססת על ההנחה שהאישה משועבדת לבעלה. לאיזה עניין משועבדת? עניין ראשון הוא מעשה ידיה (כגון משכורתה). מקור לכך מופיע במשנה בכתובות (פ"ו מ"א): "מציאת האשה ומעשה ידיה לבעלה..."⁷.

דבר שני, אף הוא במשנה בכתובות (פ"ה מ"ה) שלעניינו האישה משועבדת הוא מלאכה, שחייבת לעשות לבעל מלאכות מסוימות: "אלו מלאכות שהאשה עושה לבעלה טוחנת ואופה ומכבסת..."⁸.

ישנן כמה השלכות לדינים אלו, נפקא מינה אחת הזכרנו לעיל שלכמה דעות האישה פטורה מכיבוד אב ואם מסיבה זו של שעבוד (ובעקיפין זה משפיע גם על חובת האישה לנהוג כבעלה). נפקא מינה נוספת ישירה לנושא שלנו, שהאישה חייבת לעבור למנהגי הבעל מכיון שהיא משועבדת לו.

סברה זו היא של הרב שלמה זלמן אויערבך זצ"ל. כך כתב הרב ירחמיאל דוד פריד בספר יו"ט שני כהלכתו (עמוד שכג הערה נג) ששמע מהגרש"ז אויערבך שחייבת לנהוג כבעל מצד דין שעבוד, שמשועבדת לשמשו, ולכן יכול למחול לה על כך כשם שיכול למחול על שעבודה אליו. וכן כתב כך גם הרב דוד אויערבך, אחיינו של הגרש"ז, בספר הליכות ביתה (עמוד רנח הערה נד*) ששמע מדודו שעיקר הטעם הוא שעבוד.

ודברי הרב דוד אויערבך קצת קשים. בתחילת דבריו כתב שעל האישה לנהוג כבעלה ותלה הטעם בסברת האגרות משה, והביא את האגרות משה, מנחת יצחק וחזון עובדיה.⁷ הנפקא מינה של דעה זו היא שאין הבעל יכול למחול על מנהגו כדי שהיא תמשיך כמנהג אביה, כמו שאין בני העיר יכולים למחול לדייר החדש כדי שיוכל להקל.⁸ אלא שלאחר מכן כותב

⁶ תחומין כ"ב עמוד 144.

⁷ בחזון עובדיה הביא טעם "שינוי מקום" כמו שראינו ביביע אומר.

⁸ דין מחילה בשיטת שינוי מקום תלוי בשאלה מדוע העובר למקום חדש שלא על מנת לחזור, מאמץ את כל מנהגי העיר החדשה לקולא ולחומרא. לכאורה משמע מהמשנה בפסחים נ"ע"א (שהיא מקור הדין) שהטעם הוא מפני המחלוקת, ומהגמרא שם משמע שאם יש חשש מחלוקת צריך אף להקל כמותם. אלא

שהבעל יכול למחול לה על מנהגיו, והאישה תוכל להקל כאביה, ואת הטעם לכך תולה בדברי הגרשז"א לעיל שהעיקר הוא דין שעבוד ולא "שיני מקום". אם עיקר דעתו כאגרות משה אז מדוע יכול למחול? ואם דעתו כגרשז"א אז מדוע נוקט את שיטת שינוי מקום בתחילה?

ולאחר עיון מצאתי כי הגרשז"א כותב זאת בעצמו, כך כתב בספר הליכות שלמה פסח (עמוד צא), וכן בתפילה (א, ז). שם כותב כי על האישה לעבור למנהג בעלה בענייני קטניות וכד' וכן בנוסח התפילה, אך יכול הבעל למחול לה כיון שהטעם הוא מדין שעבוד.

כמו כן, בשיטה זו נוקט גם הרב יהודה סגל, אמנם לא באותו אופן של הגרשז"א, אבל זה בסיס טענתו. בספר התורה והמדינה⁹ מאריך הרב להוכיח כי יש איסור "לא תתגודדו" בתוך הבית, בין בני הזוג. ונראה לדעתו שאשה תנהג כבעלה, ומביא הוכחה מדין שינוי מקום, אמנם מזווית שונה: בגמרא בחולין מובאת דעת אביי שבני בבל כפופים לבני ארץ ישראל ולכן ינהגו כמותם בשינוי מקום. כך גם האישה הכפופה ומשועבדת לבעלה (ומביא ראיות שמקבילות בחלקן לראיות האגרות משה) תנהג כמותו. אלא שכבר ראינו שנפסק כרב אשי שהדבר תלוי בדעת האדם לחזור למקומו, ולא כאביי, אז כיצד מביא הרב סגל הוכחה מדין שלא נפסק? אולי אפשר לומר בדוחק שסברת אביי לא נדחתה לגמרי.

ד. שיטת "חינוך"

שיטה זו שמה דגש על חינוך הילדים כנתון המשפיע על מנהגי הבית. חינוך הילדים חשוב עד כדי כך שנצרך יישור קו במנהגי הבית כדי ששום דבר לא יפריע ויבלבל את הילדים. שיטה זו היא עיקר שיטתו של הרב יעקב אריאל.¹⁰ במאמרו בתחומין הרב מביא את הדין המוזכר אצל האגרות משה והיביע אומר, שהאישה היא כדין העובר ממקום למקום, ודוחה זאת מתקופתנו, לפי שטעם זה (כך מבין הרב) אומר שהאישה עוברת לבית הבעל, פיזית, ולכן היא כעובר ממקום למקום.¹¹ ועכשיו שאין קהילות מקובצות כמו בעבר, אלא יש כמה וכמה מנהגים בשכונה אחת, הרי ברגע שעוברת למקום בעלה אינה מתחייבת במנהגיו.¹²

שמוכח שעל כל פנים בצנעה צריך להחמיר כמקומו, כיון שדעתו לחזור, בשונה מאדם שאין דעתו לחזור שלכתחילה יכול להקל כמקום החדש, ואם הטעם היה משום מחלוקת היה לו להחמיר בצנעה! לכן צריך לומר שהטעם באין דעתו לחזור שנוהג כמקום החדש לגמרי, הוא משום שנעשה כבן העיר לכל דבר בין לקולא ובין לחומרא. ולנידון דידן, אם הטעם היה משום מחלוקת, מובן מדוע מחילת הבעל תועיל. אבל אם הטעם הוא כמו שאמרנו שהוא הופך לבן העיר לכל דבר, מה תועיל מחילת הבעל כאן? ולכן לשיטת שינוי מקום אין הבעל יכול למחול.

⁹ כרך יא סוף עמוד שלח, וכן מופיע גם ב"בצומת התורה והמדינה" ב עמוד 207.

¹⁰ "חובת אשה נשואה לשנות את מנהגיה" (תגובה) צהר לא. וביתר פירוט בתחומין כב עמוד 144.

¹¹ אלא שבאגרות משה הסיק שאין זה קשור למקום הפיזי של הבעל או למעבר הפיזי של האישה, אלא לחיבור האישה אל הבעל, כביכול שהבעל הוא מקומה כרגע. ולכן גם לפי האגרות משה דין זה שייך כיום.

¹² לפי שבמצב זה אין "מנהג המקום". ביאור הלכה תסח, ד ד"ה 'וחומרי מקום', לקמן.

הרב אריאל מנסה להביא ראיה לכך שהאישה תנהג כבעלה מתה"ד ודוחה זאת מיד. לבסוף מצדד הרב לכך שיש חובה שיהיה מנהג אחיד בבית משום שלום בית, לכאורה כתשב"ץ למרות שלא הביאו כמקור. אם כן למה דווקא שהאשה תוותר על מנהגיה? אלא, לדעת הרב יעקב אריאל, הסיבה שאנו מעדיפים את מנהגי הבעל היא שהוא אחראי על החינוך בבית, וכיוון שמנהגי הבעל הם הדומיננטיים בבית, על האשה "להתאים עצמה" כדי לשמור על שלום בית.

בנוסף על דעת הרב יעקב אריאל ניתן למצוא שגם הרב מנחם סליי הביא שיטה זו בין שאר דבריו במאמרו (נועם, כ"ג). נוסף על חקירתו בכל נושא זה מביא הרב סליי נקודה נוספת לכך שהאישה חייבת במנהגי בעלה - כדי לא להפריע לחינוך הילדים. אמנם נראה שמביא דעה זו כ"חזי לאצטרופי".

החילוק בין הרב אריאל לרב סליי בשיטת "חינוך" הוא, שלפי הרב אריאל עיקר החובה לאיחוד המנהגים הוא משום שלום בית,¹³ ודין חינוך מטה את השינוי לכיוון הבעל. אך לפי הרב מנחם סליי חובת חינוך הילדים והעמדת החינוך כמרכזי, הוא זה שמחייב שינוי במנהגים.

ה. דעות נוספות לחומרא

מלבד הדעות לעיל יש עוד כמה וכמה פוסקים שנקטו לחומרא בדין אישה נשואה, וחלקם משלבים את השיטות השונות יחד:

שו"ת אדמת קודש¹⁴ (ב אורח חיים השמטות סימן ב) משיב על דין אישה שבבית אביה נהגו שלא לאכול אורז בפסח, וכעת בעלה אוכל, והיא מסרבת לאכול ורוצה להמשיך במנהג בית אביה. מסיק הרב להלכה שצריכה לנהוג כקולי בית בעלה. מנסה להוכיח מדין שינוי מקום, אך דוחה זאת כיוון שמנהג זה הוא קבלה לסייג ופרישות שלפי דברי ה"מטה יוסף" חל על האדם אפילו אם עבר מקום. ומתוך שאותו מנהג פרישות שייך דווקא בבנים ולא בבנות כיון שהן לא קיבלו על עצמן מכיון שאומרות בליבן "מי יודע, אולי בעלי לעתיד לא ינהג כך", ולכן תנהג כבית בעלה.¹⁵ אמנם כאן נראה כי מדובר דווקא במנהג שהאב התחיל מעצמו, ואז אפשר לומר שהיא לא קיבלה על עצמה. מה יאמר הרב במנהג של עדה, האם

¹³ ולכן הנפקא מינה תהיה שכל מנהג שלא מפריע לשלום בית יכולה להמשיך בו.

¹⁴ רבי נסים חיים משה מזרחי, היה אחד מהרבנים הראשיים הספרדיים של ירושלים (ראשון לציון). הוא ואחיו, ר' ישראל מאיר מזרחי, נקראו "שני המאורות הגדולים". ר' נסים השתייך למשפחה ספרדית ירושלמית ידועה. לעתים קרובות רדפוהו השלטונות התורכיים ושמו אותו במאסר, על מנת לסחוט סכומי עתק מהקהילה היהודית. נפטר בשנת ה"א תק"ט (1749). תשובה זו אמנם היא של בן המחבר, רבי פנחס יוסף מזרחי שנפטר בגיל צעיר על פני אביו.

¹⁵ יש להעיר כי אם המצב היה הפוך והבעל היה המחמיר, לא היה הרב דוחה את ראיית שינוי מקום והיה מחייב אותה להחמיר כבעלה, לכן יש לומר שאכן האדמת קודש נוקט בשיטת שינוי מקום.

במקרה זה יכולה להגיד שלא קיבלה על עצמה? האם החומרא תחול עליה למרות נישואיה? אכן הרב אברהם וסרמן, לקמן, מדייק מכאן שבמנהג עדה לא יכולה להקל כבעלה.

הרב אברהם וסרמן (תחומין טו עמוד 301) יוצא מנקודת הנחה שעל האישה לעבור למנהג בעלה, השאלה היא מדוע. מביא את דברי הרשב"ץ לעיל, ומזכיר גם כן את דברי הרב סגל שיש בשני מנהגים בתוך הבית משום לא תתגודדו, ובשם האדמת קודש מזכיר את טעם שלום בית. ומביא גם בשם האגרות משה טעם שינוי מקום.

לאחר שהביא את השיטות השונות מביא את הנפקא מינה ביניהם:

אם הבעל מוחל לאישה, לדעת האגרות משה לא יועיל, לדעת תשב"ץ כן. במנהגים אישיים כמו נוסח תפילה, לשיטת אגרות משה חייבת לשנות (לכאורה), ולשיטת שלום בית לא חייבת.¹⁶ כשמתארחים, אם משום לא תתגודדו יכולה להישאר במנהגה, אם משום שינוי מקום אין זה משנה.¹⁷ אם מת הבעל לשיטת תשב"ץ תחזור למנהגיה, לשיטת אגרות משה נשארת במנהג בעלה. לעניין התרת נדרים, לשיטת אגרות משה לא צריכה, לשיטת תשב"ץ צריכה.

עובר לדון בדיון מנהג קטניות:

- על אישה אשכנזייה לנהוג כבעלה הספרדי ואין לומר כאן שזה מנהג שחל אקרקפתא דגברא¹⁸ ותצטרך להחמיר.

- האם חייבת להקל כבעלה? מנסה להוכיח מדברי האדמת קודש שבמצב הרגיל שמנהג איסור הקטניות הוא מנהג עדת האישה, אינו יכול לכופה להקל ולאכול קטניות. הטעם לכך, מדיוק של האדמת קודש בשו"ת הריב"ש (שצט) שמנהג העדה חל על זרעם בכל מקום, ולכן תישאר במנהג אביה.¹⁹ אמנם קצת קשה, שהרי לעיל הביא שאין מנהג זה חל אקרקפתא דגברא, ומשמעות הדבר שהיא מתנתקת ממנהג אביה לאחר הנישואין.

- מקשה על אחת מטענות הרב חיים דוד הלוי. האדמת קודש הביא שבמקרה שאבי האישה נהג איסור בקטניות מעצמו יכול הבעל לכופה להקל כמותו, הרחד"ל²⁰ טען שאי אפשר לומר זאת, וכי מה איכפת לו מה תאכל? הרב וסרמן מצדד כאן באדמת קודש. לדעתו "מה איכפת לו מה תאכל" אינה טענה לעומת בעיית "שלום בית".

אך אם אפשר להציע, טענת הרחד"ל יותר מסתברת, שהרי איך אפשר להכריח אדם לאכול משהו בניגוד לרצונו? ואם לא תרצה האישה לאכול רק משום שאינה חפצה, גם אז יאמר

¹⁶ כי מנהג אישי לא מפריע לשלום בית.

¹⁷ אין לא תתגודדו כי האיסור הוא בביתם, שינוי מקום שייך כיון שדעתם לחזור לביתם.

¹⁸ מנהג חזק שחל על האדם ולא רק על קהילה. לכן לא יועיל במנהג כזה לעבור קהילה.

¹⁹ לפיכך לא תוכל כלל להקל כבעלה גם אם תרצה.

²⁰ שו"ת עשה לך רב ו, לו, מופיע גם בתחומין ו' עמוד 79. יופיע בהמשך.

הרב שהם חלוקים בעיסותיהם? ואולי גם אפשר לדמות זאת לסוגיה של שינוי מקום - הגמרא בפסחים שם מסיקה שהעובר ממקום שאין עושים מלאכה למקום שעושים מלאכה, היה צריך להקל כמקום החדש ולעשות מלאכה כדי להימנע ממחלוקת. אלא שבמקרה זה לא תיווצר מחלוקת, כי הרואה אותו מתבטל יאמר "כמה בטלני הוי בשוקא", כלומר הוא סתם בטלן. וגם כאן לכאורה ניתן לתלות את חומרת האישה בחוסר תאבון וכד', ולא דווקא ברצון להחמיר.

סיכום דעתו - לטענתו מוסכם על הפוסקים שעל האישה לעבור למנהג הבעל, רק השאלה מאיזה טעם (אמנם רואים מפוסקי זמנינו שאין זה מוכרח שהאישה תשנה מנהגיה, כפי שנראה במהלך המאמר). עוד נוקט כשיטה שאין באפשרות הבעל למחול לה שתנהג כפי רצונה. במנהגים הבאים מבית אביה, ודאי תעבור למנהגי בעלה. אבל תקנות החלות אקרקפתא דגברא לא תוכל לבטל ולפי נימוקו של התשב"ץ (אשתו כגופו) - יתכן שתוכל לבטל.

עוד כותב כשיטת שינוי מקום, שגם כאשר יצאו מהבית להתארח אצל הוריה, נחשבת כברשות בעלה ואין לה להקל (בשונה מפסיקת הילקוט יוסף שעוד נראה בהמשך).

הרב מנחם סליי (נועם כ"ג עמ' קמה) מציע הסבר מדוע לא נמצא כמעט חומר בנושא זה מתקופת הראשונים והגאונים. ההנחה הבסיסית היא שהעובר ממקום למקום עליו לקבל את מנהגי המקום החדש, לפיכך, אם האישה עוברת למקום בעלה, תנהג כבעלה. אם הבעל עובר למקום האישה, ינהג כמקומה. ואם שניהם עוברים יחד לקהילה חדשה, ינהגו כקהילה החדשה. ורק במקום מסוים השאלה מתעוררת, במקום שיש קהילות מורדות - מעין מלחמת חרמות בין קהילות, מצב שיש "לא תתגודדו" במקום אחד, אם במקום זה מתחתנים משתי הקהילות אכן יש שאלה כמי ינהגו (ועל כך כתב הרשב"ץ לעיל. ניתן לומר שהשאלה התעוררה שוב במאה השנים האחרונות מכיוון שה"קהילה" לא קיימת כפי שהייתה פעם).

מביא את "אדמת קודש" שפסק שהאיש יכול לכוף את אשתו לאכול אורז בפסח, וכתב שכך פסק גם ר' יוסף חזקיה קובו²¹ בספרו בן פורת יוסף (הלכות פסח ק'). וכן גם ר' חיים פלאגי²². עוד מביא בשם שו"ת השמים החדשים (אורח חיים קג) בעניין מנהגי אכילה לפני תשעה באב, שכותב כתשב"ץ שאשתו כגופו. וכן את דעת ר' חיים סתהון²³ שגם כן פוסק שעל האישה לנהוג כבעל.

²¹ אבי"ד בסלוניקי במאה ה-18.

²² מועד לכל חי ב' כ"ג. וכן גם בספרו החפץ חיים לב, נד.

²³ קונטרס הכללים כלל ז. ר' חיים כיהן כרבה של צפת לתקופה, חי בתחילת המאה הקודמת.

עוד כותב שפסק כד הגר"מ טיקוצ'ינסקי,²⁴ טעמו הוא משום שעל האישה לעבור למקום הבעל מן הדין. ונרחיב:

ישנה מחלוקת בין ר' תם למהר"ם מרוטנבורג האם יכול האיש לכפות את האישה לדור במקומו או להיפך. הרב טיקוצ'ינסקי נוקט כמהר"ם, שכן משמע משולחן ערוך²⁵ שהבעל יכול לכופ את האישה לדור עמו, ולפיכך תנהג כמנהג מקומו.

ישנם עוד פוסקים שמשתמשים בדין זה לענייננו, כרב יהודה הנקין,²⁶ אמנם לכיוון ההפוך. בכל אופן, השימוש בנימוק זה לצורך הכרעה כמי צריך לנהוג נראה לי קצת תמוה, מכיוון שגם אם נגיד שהאיש יכול לחייב את האישה ללכת איתו או להיפך, מה שיכריע בסוף זה מה שיקרה בפועל, ולא מה שהיה אמור לקרות. כלומר בסופו של דבר אם עברו למקום האישה, אין זה משנה יותר אם יש חובה על האישה לעבור למקום הבעל. מלבד זאת, כיום אין מקום האיש ומקום האישה, איננו חיים יותר בקהילות נפרדות.

נקודה נוספת שמביא, לגבי עניין מחילה, אין הבעל יכול למחול לאישה שתמשיך כאביה לקולא, אף אם הדבר נתון להחלטת הבעל כיון שגם אם כרגע אין מחלוקת ויש הסכמה, בסופו של דבר המחלוקת תגיע. מקורותיו לכך - הרב יהודה סגל וש"ת דברי יוסף. יש להעיר, כי תירוץ זה הוא רק לשיטת "שלוש בית", אך לענ"ד אין הוא שייך לשיטת שינוי מקום, מכיוון שלשיטתם האישה חייבת מן הדין לנהוג כבעלה, ואין באפשרות הבעל למחול לה, בלי שום קשר לעניין מחלוקת בבית.²⁷

אחר כל זה מביא הרב עוד נקודה ממנה אפשר ללמוד שהאישה תנהג כבעלה ואף הבעל לא יוכל למחול לה - עניין החינוך, כמו שהעלה הרב יעקב אריאל. ישנה מחלוקת אם האישה חייבת בחינוך ילדיה, אך מכל מקום יש לה מצוה בכך. לכו"ע הבעל מחויב בחינוך ילדיו, ולכן הבעל מחנך את ילדיו על פי מנהגיו, ומכיוון שלאישה לכל הפחות אסור להפריע בחינוך הילדים, אם תנהג כקולי ביתה עלול להיווצר הפרעה בחינוך, לכן עליה לקבל את מנהגי בעלה. מכל מקום הרב מביא את זה כ"חזי לאיצטרופיי" לפיכך אין נפקא מינה לדינא מסברה זו.

על גב זה כותב נקודה נוספת, שאם האישה רוצה לקבל על עצמה חומרי בית אביה כמנהג חסידות בלבד, שהרי מצד הדין פטורה, יכולה לנהוג, ובלבד שהבעל לא מקפיד, שאם יקפיד מבטל זאת כבחנינת נדר שנדרה.²⁸ אלא שקצת קשה, שהרי לפני כן הביא מדברי הרב סגל

²⁴ עיר הקדש והמקדש חלק ג' כד, ז.

²⁵ אבן העזר ע"ה.

²⁶ שו"ת בני בנינים ג, ט.

²⁷ לעיל הערה 8.

²⁸ הנחה זו לכאורה מסתדרת עם שיטת שינוי מקום, כיון שהופכת ל"בית המקום" יכולה להחמיר כמו שכל בני העיר יכולים לקבל על עצמם חומרות. כמובן שמסותר עם שלום בית כיון שמוחל לה, ואפשר לומר שגם עם שיטת חינוך, שחומרא כנראה לא תשפיע לרעה על חינוך הילדים.

שאף על פי שכרגע לא מקפיד עליה הבעל, בסופו של דבר תיווצר מחלוקת. ונראה להסביר שלכן מדקדק בלשון וכותב "יש מקום לומר" ולא כהיתר גורף. עוד פרט חשוב בדבריו - למרות מה שכתבנו לעיל שמעיקר הדין יש לאישה לנהוג כבעלה, ולוותר על מנהגי בית אביה, במקום שזה יכול לגרום למחלוקות ובעיות בשלום בית יש למורה הוראה לשקול היטב, ואולי להתיר לה להישאר במנהג אביה. ואף שלשיטת אגרות משה, יביע אומר ועוד רבים חייבת לנהוג כמותו מן הדין, נראה לדבריו שבמקום שיש חשש לבעיות שלום בית רציניות יש למורה הוראה לנקוט כשיטות המקלות (ועוד יותר שייך לומר זאת כאשר בשנים האחרונות יש עוד פוסקים מקילים שעוד נראה אותם בהמשך). השלכות למעשה של שיטתו:

- באיסור והיתר תנהג כבעלה, אך יכולה להחמיר כאביה.
- בצניעות וטהרת המשפחה תנהג כבעלה. אמנם נראה שיש חולקים.
- לעניין סדר הדלקת נרות גם כן תנהג כבעלה.
- גם את נוסח התפילה תשנה לנוסח בעלה אלא אם כן קשה לה.²⁹

סיכומם של דברים, הרב מנחם סליי נוקט בחיבור של כמה גישות אשר מייצרות יחד חובה על האישה לנהוג כבעלה לקולא ולחומרא גם בצנעה, אלא שיש מקום לומר שיהיה לה מותר להחמיר בבית אביה.

הרב יהודה הרצל הנקין (שו"ת בני בנים ג, כט) - שיטתו למעשה ברורה, אך בתהליך הדיון מקשה על הבנות מסוימות. מכיוון שקושיותיו נחוצות לבירור השיטות אביא אותן כאן.

מתייחס לשיטות השונות, וכותב שיש לפקפק בשיטת שינוי מקום מכמה בחינות:

א. ראינו כבר שיש מחלוקת בין ר' תם למהר"ם מרוטנבורג האם על הבעל לבוא למקום אשתו או להיפך, ור' תם סובר שעל הבעל לדור במקום אשתו - משמע שינהג כמותה. ואמנם כבר הערנו על כך לעיל שאכן כך הדין על פי ר' תם, אך בסופו של דבר מה שקובע לעניין זה היא המציאות, במקום בו ידורו הזוג, יהיה מנהגם כפי המקום, וכל השאלה שלנו היא מה קורה במקום שאין מנהג אחיד.

ב. מקשה על טענת האגרות משה שמקום האישה בבית בעלה מדאורייתא, שאינו מובן, ועוד הרי הכתוב אומר "על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו" גם אם נאמר שמקום האישה אצל בעלה אפשר לומר אותו דבר כלפי הבעל. אלא ברור שאין מדובר בבית שלו ובבית שלה.

²⁹ מביא כראיה את הראי"ה קוק שהקל בדיון הגיה התפילה במקום שקשה, וכן שו"ת אבקת רוכל (כו) שכתב שאין בעיה לשנות בדבר שאין בו מעשה.

ג. מה שכתב האגרות משה להוכיח מכיבוד הורים, מבאר הרב הנקין את דברי התוספות שם באופן קצת שונה - הגמרא כתבה שפטורה מכיבוד הורים מכיוון שרשות אחרים עליה, והתוספות ביארו מפני שמצויה אצל בעלה. הרב הנקין כותב שאין להבין שמצויה בבית הפיזי של בעלה דווקא, אלא שהיא גרה עם בעלה וכל כבודה בת מלך פנימה ואין היא יוצאת מהבית, בניגוד לבעל שיוצא תדיר ויש לו אפשרות לדאוג להוריו.

אולי ננסה לתרץ את מה שאפשר: לגבי הקושיא בסעיף ב', האגרות משה לוקח את דבריו שהאישה בבית בעלה מדאורייתא גם כדבר פשוט וגם ממה שכתוב בכתובות מ"ח, שהאישה נכנסת לרשות הבעל³⁰ כמובן שאין הכוונה לבית הפיזי של הבעל, אלא הכוונה שהיא "חוסה תחת כנפיו". וגם למשנה שם זה דבר שפשיטא לן, הבעל הוא לוקח את אשתו, וכן ניתן למצוא בעוד מקומות. ומכך ניתן להבין שהאישה צריכה "להתאים עצמה" למקום החדש, לרשות החדשה. וכן הקושיא בסעיף ב' אינה קושיא מוחלטת, כיון שהרב הנקין נקט הסבר מסוים בתוספות, וכמובן שניתן להבין את התוספות בצורה אחרת ואין זה מחייב. בכל אופן אכן דרוש עיון מה פשר הדבר שהבעל הוא מקום האישה. בעז"ה במהלך המאמר דבר זה יתבאר.

להלכה כותב הרב שאין לדחות מנהג העולם והאישה יכולה להשתחרר ממנהגי אביה, אך יכולה להמשיך במנהגי אביה למעט דברים שבינו לבינה ועינוי נפש (כמו נדרים שרשא הבעל להפר) כי סוף סוף יכולה לקבלם כנדר לאחר החתונה.³¹ רק תתנה עם בעלה על דבר זה קודם הנישואין.

הרב אליקים אלינסון³²

מאמר חשוב ומקיף בנושא הוא מאמרו של הרב אליקים אלינסון. כמו אחרים, גם הרב אלינסון מביא דברי התשב"ץ, הגרע"י ואגרות משה. הרב מתמקד בשלוש תשובות של האגרות משה בנושא זה, וכדי להבין את קושיותיו ותירוצו נביא תשובות אלו: אגרות משה אבן העזר (ב, יב) נשאל בדין פאה לאשת השואל. וכותב שאינו יכול להחמיר עליה כיון "שזהו רק דין שלה". ובאגרות משה (שם א, נט) נשאל בדין גילוח שערות הראש, שהנשים ממשפחת הכלה נהגו לגלח שערות ראשן, ואין כן מנהג משפחתו. וענה ש"כיון שניסת לבעל שמנהג מקומו הוא

³⁰ כתובות מ"ח ע"א-ע"ב: "לעולם היא ברשות האב - עד שתכנס לרשות הבעל לנישואין".
³¹ טעם זה שייך בחומרות בית אביה, ומה לגבי קולות בית אביה? אולי לעניין הקולות חושש לאגרות משה וביע אומר.

³² סיני שנה מ"ג כרך פ"ה, תש"י עמוד רל"ג-רמ"ב.

שאינן הנשים מגלחות שערותיהן רשאה לנהוג כמנהגי מקום בעלה שלא לגלח. וממילא אם הבעל מקפיד ואינו רוצה שתגלח אסור לה לגלח דמחוייבת לעשות רצון בעלה בדבר שמקפיד".

השאלה שעולה היא, כמובן, כיצד התיר לאישה ללבוש פאה בבית בעלה בניגוד ל"מנהגו" בעניין פאות, בעוד שבתשובות האחרות פסק שעל האישה לנהוג כבעל בכל דבר ועניין? ההנחה הבסיסית, שניתן לדייק מלשון אגרות משה "דין שלה", כלומר מנהג אישי שלה שלא שייך בבעל כמו פאה וכל שאר דיני נשים, ולכן החילוק יהיה שבמנהגים השייכים גם בבעל עליה ללכת כבעלה, אך במה שלא שייך בבעל רשאית לנהוג כאימה.³³ אלא שקשה מתשובת האגרות משה בדין גילוח:

חילוקו של הרב אלינסון הוא שבסימן קנ"ח דיבר במנהג של ציבור, ולכן המנהג מחייב את האישה. ובעניין פאה דיבר בחומרא אישית של הבעל, ולכן לא יכול לחייב אותה להחמיר גם כן. עניין זה שהחומרות האישיות של הבעל לא חלות על האישה נובע מכך שכניסתה של האישה ל"מקום" החדש אינה כניסה למנהג הבעל, אלא למנהגי קהילתו.

אמנם, מביא גם את החילוק של דין אישי שלה מול מנהג ששייך גם בבעל (כך העיר גם ד"ר ישראל תא-שמע), וכותב שיש נפקא מינות רחבות בין החילוקים. עוד מודה הרב שלכאורה יותר פשוט להסיק כמו הבנתנו הבסיסית שבדין פאה דיבר במנהג אישי שלה, מדיוק בלשון הרב "דין שלה", אלא שתשובתו של האגרות משה בעניין גילוח שערות האישה מוכיח לנו אחרת - שם מדובר במנהג אישי שלה ששייך רק בה ולא בבעל, ובכל זאת כותב הרב שצריכה לנהוג כבעלה.

משמע שבדין זה מתחשבים בציבור ולא ב"דין אישי", שאם האגרות משה היה סובר כמו שחילקנו בהתחלה שבדין אישי שלה תמשיך במנהגיה, גם כאן היה פוסק שתמשיך במנהגיה.

אלא נראה שאולי אין להשוות בין המקרים - בדין פאה כתב הרב שאין הבעל יכול למחות בידה לשים פאה, כלומר כיון שזה דין שלה רשאית להישאר במנהגה, אך אין זה אומר שאינה יכולה להיגרר אחר הבעל - זה דין שלה, החלטה שלה. וכנ"ל לעניין גילוח, שם כתב הרב שרשאית לנהוג כבעלה, ויכולה להיפטר ממנהגה הישן ובייחוד אם הבעל מקפיד, אולם (במידה והבעל לא מקפיד) אין זה אומר שחייבת לעבור למנהג בעלה, אלא רשאית להישאר במנהג הקודם. נמצא כי במנהג אישי יש לאישה בחירה אם לנהוג כבעלה או להישאר במנהג שלה, אלא שבמנהג ציבורי (כדוגמת גילוח) יכול הבעל להקפיד שתעבור למנהגו, בעוד שבחומרא אישית של הבעל (כמו פאה) אינו יכול לכפות עליה.

³³ כך נראה לומר שהבין הרב אליעזר מלמד בדברי האגרות משה, כיון שעל פי זה נראה פסק לגבי סדר הדלקת נרות שתנהג כאימה (פניני הלכה שבת ד, ד), וכן נקט כך כסעיף להקל בעניין הפסק טהרה.

לפי זה הנפקא מינה לדינא תהיה למשל, בדין סדר הדלקת נרות.³⁴ יכולה האישה להמשיך כאימה אך אם בעלה מקפיד שתנהג כמו משפחתו, חייבת לנהוג כך כיון שמדובר במנהג ציבורי ולא מנהג מחודש שלו.

אמנם לאחר מסקנה זו, שבמנהג אישי שלה יכולה להחליט האם ללכת אחר הבעל או להישאר במנהג אבותיה, צריך עיון נוסף, מכיון שלהבנה זו אם המקרה היה שמנהג משפחתה לא לגלח, אך מנהג משפחת בעלה כן לגלח, לפי מסקנתנו היא יכולה להמשיך להקל כמשפחתה. אלא שאם המקור לדין זה לפי האגרות משה הוא שינוי מקום, כיצד זה עובד לשני הצדדים? אם משפחת הבעל הם "המקום", חייבת לנהוג כמותם ואינה רשאית להקל כמשפחתה. ואם הם לא נחשבים כ"מקום", אז חייבת להמשיך בחומרותיה ואין לה אפשרות להקל. בשיטת שינוי מקום אין מקום לבחור כמי לנהוג, או שאני נוהג כמקום החדש או כמקום הישן.

לפיכך חייבים לתרץ את דברי האגרות משה כהסברו של הרב אלינסון שהכל הולך אחר מנהג ציבור, וכן נראה פשוט מתשובות האגרות משה שלא הזכיר כלל דין "שינוי מקום" בתשובה על הפאה כיון שאין זה שייך שם כלל, שאין שם מנהג המקום (משפחתו לא נהגה כך) לפי זה תדליק נרות כמשפחתו, וכן הדין לגבי טבילה והפסק טהרה וכו'. בכל אופן, הרב אלינסון סובר שפשוט הדבר שהעיקר כדברי האגרות משה והיביע אומר, ואישה היא כעוברת ממקום למקום.

ו. הדעות המקילות

בניגוד לדעות שהוצגו לעיל ישנן כמה שיטות שהולכות לקולא בדין זה: הרב חיים דוד הלוי (תחומין ו' עמוד 3579) נשאל בדין אישה תימניה שנישאה לאשכנזי חילוני, ופותח דבריו בכך שלדעתו כל עוד המנהג לא מפריע לבעל, האישה יכולה להמשיך במנהג אביה, גם לקולא!

כחיוזוק לדבריו מציין שבכל הפוסקים שדנו בדין אורז בפסח עסקו בשאלה האם אשכנזיה שנישאה לספרדי רשאית להקל, אך לא דנו בשאלה האם חייבת לאכול, מהסיבה הפשוטה שאין זה מענייניו אם תאכל או לא, העיקר שהוא יאכל וישמח. עוד מביא את תשובת הכנה"ג³⁵ שכתב כדבר ברור שאישה מותרת לאכול אורז כשבעלה מחמיר, עושה זאת בניגוד למנהג בעלה בקום עשה, ומסיק בקל וחומר אלינו שאינו יכול לחייבה לאכול קטניות, שזה רק מקרה של שב ואל תעשה.

³⁴ כמובן מדובר בהבדלים בין המנהגים - האם לברך לפני ההדלקה או לאחריה.

³⁵ תשובה זו מופיעה גם בשו"ת עשה לך רב ו, לו.

³⁶ בתשובות הנדפסות מחדש סימן ס"ב.

ויש לדייק שבכנה"ג ככל הנראה דיבר במקרה בו הבעל קיבל על עצמו חומרא בלבד, ולא מתוך מנהג אבות. לפי זה לא ניתן להסיק אלינו, ששם בוודאי לא יכול לחייבה בחומרות חדשות שלו, בניגוד למקרה שלנו שבו אנו דנים במנהגי אבות. אגב זה מזכיר הרב את הקפדתו הרבה על מנהגי אבות, ולכן דעתו נוטה שהאישה תִּשְׁמַר מנהגיה.

הרחד"ל מזכיר בדבריו את האדמת קודש לעיל ואינו נוקט כמותו. ונראה לדעתו לחלק בין דין שינוי מקום לנישואים בינעדתיים, שבשינוי מקום הדין מתבסס על מניעה מיצירת מחלוקת, אמנם בימינו ידועים המחלוקות בין העדות השונות והמנהגים השונים, ולכן בנישואים בינעדתיים הבעיה היא לא יצירת מחלוקת אלא שלום בית, וכל מה שיפריע לשלום בית צריך לתקן, וכשאין הפרעה יכולה האישה להמשיך לנהוג כאביה.

ונרחיב: המחלוקת שהוזכרה במשנה לכאורה נובעת מיוהרה, למשל אותו אדם שיושב בטל בערב פסח, המחלוקת שהוא עלול ליצור היא שמישהו מאנשי המקום יראה שהוא מחמיר יותר מהם ויתרגז על כך. ומה זה חוסר שלום בית כתוצאה מחילוק מנהגים? לדוגמה שאינם יכולים לאכול על שולחן אחד מחמת חילוק מנהגים, שאם זה לא מפריע לכאורה יכולים להישאר באותו מנהג, אבל מחלוקת אין כאן, מכיון שיש "הבנה הדדית" אין הבעל מופתע מחומרותיה של אשתו כי הוא מכיר את המנהג. אלא שקשה לומר שהמציאות שונה ממש, לא סביר שאנשי העיר לא הכירו את המנהגים שמסביבם, וכמו שראינו בגמרא בחולין ובפסחים לעיל, חכמי ארץ ישראל ובבל הכירו את המנהגים אחד של השני. ועוד, שגם בתוך הבית עדיין יש חשש מחלוקת, כי אפילו שמכירים את המנהגים אחד של השני וכביכול לא מופתעים מהחומרות, עדיין זה יכול להרגיז שכן הזוג מחמיר יותר ממני.

כל זה אם אכן טעם "שינוי מקום" הוא המחלוקת, אך לעיל בהערה 8 הוכחנו שבמקרה שלנו, שהאישה נחשבת כאין דעתה לחזור, הטעם לא יכול להיות משום מחלוקת. משום שהדין בשאין דעתו לחזור למקומו - נוהג כמקום החדש לקולא וחומרא. ואם טעם הדבר משום מחלוקת, מדוע לא נאמר שיחמיר כמקומו הקודם בצנעה?³⁷ טעם מחלוקת לא שייך בצנעה ולכאורה בצנעה חייב להחמיר! כיצד רשאי להקל אם כן?

לכן מוכרחים להסביר שהטעם שעובר למנהגי המקום החדש לקולא ולחומרא (במקרה שאין דעתו לחזור, כנידון דיין) הוא שכעת הוא הופך לבן המקום, ולכן דינו כעיר החדשה לכל דבר ועניין. וכמו שכתבתי בהערה 8 יש לכך נפקא מינה לעניין החמרה של האישה. עוד כותב הרב, שהתחילו לדון בזה רק בדורות האחרונים מכיון שבדורות הקודמים העיר הייתה מורכבת מקהילה אחת ומנהגים משותפים לכולם, לא הייתה מציאות של כמה

³⁷ כדן מי שדעתו לחזור שחייב להחמיר כמקומו הקודם כשאין חשש מחלוקת או בצנעה.

מנהגים וקהילות בתוך עיר אחת. וגם כשנישאו משפחות בעלי מנהגים שונים, בסופו של דבר הזוג גרו בעיר מסוימת ומנהגם היה כאותה העיר בדיוק כמו דין "שינוי מקום". רק בדורות האחרונים, ובמיוחד מאז העליות ארצה, התפתחה מציאות בה בתוך עיר אחת ישנם כמה מנהגים, ולכן כבר לא שייך לומר שינהגו כמנהג המקום, אלא צריך פתרון אחר.³⁸

בסיכום דבריו כותב:

כל דבר שאינו מפריע לשלום הבית ואינו מעורר מחלוקת רשאית האשה לנהוג כמנהגי בית אבותיה ואין הבעל יכול לכופה לשנותם, אבל בדברים הגורמים להפרעת שלום הבית חייבת היא לקבל עליה מנהגי בית בעלה בין להקל בין להחמיר, מכל הטעמים שהזכרנו לעיל, וכולם ממקור אחד נובעים משום שלום בית.

כלומר, כמו התשב"ץ גם הרחד"ל סובר שעיקר הטעם של מעבר האישה למנהגי בעלה משום "שלום בית", אלא שנקודת המוצא שלו אחרת. לדברי התשב"ץ פשיטא שעל האישה לעבור למנהגי בעלה, לא הגיוני להישאר במצב ש"חלוקים בעיסותיהם", אבל אם הוא מוחל לה אולי יש מקום לומר שלתשב"ץ זה יועיל. לעומת זאת, נקודת המוצא של הרחד"ל היא שללא סיבה מיוחדת אין לאישה לעבור למנהגי בעלה, המחילה של הבעל היא לא איזה "היתר" מיוחד, אלא עיקר הדין שלא תנהג כמותו. רק מסייג דבריו שאם הבעל מקפיד ומתוך כך יפגע שלום בית, רק אז צריכה לנהוג כמותו.

ובמילים אחרות, שורש החילוק ביניהם הוא מצב "סתמא" - לתשב"ץ בסתמא תנהג כמותו, לרחד"ל בסתמא תמשיך במנהגי אביה.³⁹ לסיכום, דעת הרחד"ל היא שעל האישה להמשיך במנהגי אביה בין לקולא ובין לחומרא, אלא אם כן הבעל לא מסכים.

עוד בדעת המקלים ניתן למצוא את הרב נחום אליעזר רבינוביץ'. גם הרב רבינוביץ' נשאל בדין אישה מעדה מסוימת שנישאה לאיש מעדה אחרת. כמו הרחד"ל גם הרב רבינוביץ' נותן חשיבות רבה למנהגי אבות, ופוסק כי יש מקום להקל ולגבש יחד מנהג מחדש, כיון שאנו בקיבוץ גלויות ועדיין לא גובשו מנהגי המקום, כלומר אין מנהג המקום, ולכן יוכלו לגבש מנהג כראות עיניהם.⁴⁰ בהמשך נתייחס לטענה זו וננסה להביא ראיות נגדיות.

³⁸ כך גם מוכח מהמקור הכי מוקדם שלנו בנושא, התשב"ץ, שנשאל בדין זוג שכל אחד מהם שייך לקהילה אחרת באותה העיר. ומכך שלא נמצאו עוד שאלות ודיונים בנושא משמע שגם מצב כזה היה נדיר אז.

³⁹ זו גם הסיבה שהכנסתי את דעת הרחד"ל בקטגוריית המקילים.

⁴⁰ נראה כי גם לדעת הרב רבינוביץ' יש לנהוג מנהג אחיד בבית, למעט מנהגים אישיים כנוסח תפילה.

אחרון ברשימת המקילים נמצא הרב יגאל אריאל. המאמר שכתב⁴¹ המפורט ביותר מבין שיטות המקילים. הרב כותב כי העובדה שהאישה פטורה מכיבוד הורים לא אומרת שמשועבדת לבעל במנהגיה, השעבוד שלה לבעלה לא מאפשר לה לכבד את הוריה. החיוב הוא ממוני בלבד⁴² וגם על הצד הזה הוא יכול למחול לה. כלומר הרב יגאל אריאל אינו מסכים עם שיטת "שעבוד".

מתייחס לתשובת התשב"ץ בעניין. לעיל, כשדנו בתשב"ץ הזכרנו את דיוקו של הרב יגאל אריאל, ואכן נראה ש"אשתו כגופו" הוא רק טעם מליצי ולא טעם עיקרי. עוד הזכרנו כי הרב אריאל הבין שלתשב"ץ הסיבה העיקרית היא שלום בית. ומוסיף עוד דבר שלא נזכר שם: מכיוון שדרך העולם אז שהאישה עוברת למקום משפחת בעלה, תנהג כבעל. דבר זה לא נאמר בתשב"ץ כמובן, אך הרב אריאל מבין שזו הסיבה שהאישה תנהג כבעל ולא להיפך.

אמנם צריך עיון אם באמת כך היה בתקופה ההיא. אולי יש לומר שהיה הפוך - הגרז"ן ב"דרכי הפסק" (עמוד כז), טוען שפעם רווח דווקא שהחתן יושב על שולחן חותנו. עוד טענה שניתן לטעון על הצעה זו של הרב אריאל - התשב"ץ דיבר במקרה שמשפחות הבעל ואישה גרים באותה עיר, לכן אין לומר שיש עדיפות על מנהגי בית בעלה. כך או כך, אין הכרח לומר שזו הייתה המציאות, ויותר שייך לומר שלתשב"ץ פשוט שהנטייה תהיה לכיוון הבעל, כיון שהוא הסמכות התורנית בבית.

לעיל בדברי הרב עובדיה ראינו שכתב טעם שינוי המנהג משום "נקבה תסובב גבר". ומסביר הרב אריאל שברור שמדובר בעניין מליצי, מכיון שהפסוק מדבר לעתיד לבוא, וכרגע המציאות היא שגבר מסובב נקבה. בכל אופן נראה שהרב עובדיה מכוון לאותו עניין שכתב התשב"ץ "אשתו כגופו". שני ביטויים אלו באים לציין את הפשטות בכך שהגבר הוא עיקר הבית בתחום התורני.

עוד נציין שהרב אריאל הבין בדברי האגרות משה שאין האישה נגררת אחר בעלה במנהג השייך רק בה, ולא כהבנת הרב אלינסון שחילק בין חומרא למנהג ציבורי. מתייחס לסברת האגרות משה, ומזכיר אגב זה בשם שו"ת אבקת רוכל (ריב), שדין העובר ממקום למקום חל גם על מי שעובר למקום שאין שם מנהג - כלומר יוכלו לבטל מנהגם הראשון:

⁴¹ "אל תטוש תורת אמך" צהר לא.

⁴² כדעת הפרישה (יורה דעה רמ, כה) שכתב כי האישה משועבדת למלאכת בעלה. והזכיר רק את דעת הפרישה, אמנם בעיון בדעות המוזכרות בהערה 2 בנושא זה, רוב הפוסקים כתבו רק שעבוד לבעל, לאו דווקא למלאכה, וכן עוד דעה שמוכירה את הבעיה הטכנית שמצויה אצל הבעל. בכל אופן, דבר זה גורם לה לבטל חיוב דאורייתא של כיבוד אב ואם, חיוב ממוני לא אמור להפריע לה לכבד את הוריה. מה שיפריע זה חובתה להישאר לצד בעלה, אם משום שעבוד או כל דבר אחר.

ועוד אני אומר שאפשר שבני מקום שנהגו לאיסור שנעקרו ממקומם והלכו למקום שאין בה ישראלים אם רצו לבטל מנהגם הראשון הרשות בידם.

משמע מדברי השולחן ערוך שבמעבר למקום ללא אנשים, ומתוך כך נלמד למקום ללא מנהג, ניתן לבטל את המנהג הקודם.⁴³ ומקורו הוא מהירושלמי בפסחים.

מכאן רוצה הרב אריאל להוכיח שזוג שנישא וכעת מתגורר בארץ ישראל אינו מחויב למנהגי אבותיו, ויכול להתירם.⁴⁴ והטעם, הוא משום שהערים בלולות במנהגים והן כמקום של "ליקוטאיי", מספר רב של מנהגים המלוקטים במקום אחד. כלומר לדעתו ערי ארץ ישראל נחשבות כ"מקום שאין בה ישראלים" וללא מנהג.

אלא שצריך לדייק ולחלק: (א) השולחן ערוך נקט בדרך של "אפשר", וזאת לאחר צירוף של עוד טעמים לפסיקתו בשאלה שם. (ב) הדבר שמסתעף מהסעיף הקודם הוא, כיון שזו רק אפשרות, ישנה הבנה שיותר מסתדרת בירושלמי. נראה כי טעם "עקירה ממקום למקום" הוא לא הטעם שניסו להתיר על ידו, אלא הטעם המובא שם הוא - אם הנודר (אבותיהם) יכול להתיר נדרו, קל וחומר שמי שאינו נדר (הבנים) יוכל להתיר את הנדר. ומשמע שאין קשר בין מעבר המקום להתיר. ומוכח כך גם מהמשך תשובתו של השולחן ערוך לעיל, שנצרך לתרץ מדוע במקום אחר בבבלי שמופיע סיפור זה (ככל הנראה) לא הוזכרה העובדה של המעבר למקום אחר. (ג) נראה שיש לחלק בין מקום שאין בו ישראלים ולפיכך ללא מנהג כלל, לבין מקום שיש בו כמה מנהגים, שהייתי אומר שינהגו כמנהג המקום החדש אלא שאין יכולת להכריע כאיזה מנהג. דברים אלו מוכחים מהביאור הלכה (תסח):

וחומרי מקום וכו' - עיין באחרונים שכתבו דלא פקעי מיניה חומרי מקום שיצא משם אלא בדוקא אם למקום שבא שם יש מנהג קבוע להתיר אבל לא בעיר שאין בה מנהג קבוע.⁴⁵

אין הכוונה למקום שאין ישראלים כלל, אלא למקום מיושב, רק שאין מנהג קבוע להתיר או לאסור - חלק נוהגים כך וחלק נוהגים כך. ולפיכך פשוט שבימינו הזוג החדש בישראל ימשיך במנהגי אבותיו (או ליתר דיוק במנהגי משפחת הבעל). באותו גיליון מאמרים כתב הרב יעקב אריאל, אחיו של הרב יגאל אריאל, תגובה למאמרו. תגובה זו היא תמצית של דבריו בתחומין שהובאו לעיל.

⁴³ משמע מדבריו ומהירושלמי שמביא שצריך התרת נדרים.

⁴⁴ אדייק שממסקנת הרב יגאל אריאל עולה כי מנהג אבותיהם פוקע רק אם עברו לקהילת "ליקוטאיי" המלוקטת ממספר עדות.

⁴⁵ דבר זה מופיע גם בהגהות כנה"ג על הטור בשם רבו המהרי"ט.

ז. סיכום השיטות השונות**האם חובה על האישה לעבור למנהגי בעלה? (ברוב המנהגים)**

דעות המחייבים: הגר"מ פיינשטיין, הגרע"י, תשב"ץ, מנח"י, הרב אברהם וסרמן, הרב יהודה סגל, אדמת קודש,⁴⁶ הרב אליעזר מלמד, הרב יעקב אריאל, פס"ת, הגרשז"א, הרב מנחם סליי, הרב יהודה הרצל הנקין,⁴⁷ הרב טיקוצ'ינסקי, הרב אליקים אלינסון, ר' חיים פלאגי.⁴⁸

דעות המתירים: הרחד"ל, הרב נחום רבינוביץ, הרב יגאל אריאל.

מה הטעם לחיוב האישה?

שינוי מקום: הרב משה פיינשטיין, הגרע"י, מנח"י, הרב אברהם וסרמן,⁴⁹ הרב יהודה סגל (אמנם מכיוון שונה), אדמת קודש (כסעיף), הרב אליעזר מלמד, פס"ת, הרב מנחם סליי (כצירוף), הרב אליקים אלינסון. הנפקא מינה של טעם זה תהיה (לכאורה) - הבעל לא יכול למחול, חייבת גם במנהגים אישיים ומנהגים שבצנעה שאינם מפריעים לבעל, אינה צריכה התרת נדרים, יכולה להחמיר על עצמה.

שלום בית: תשב"ץ, הגרע"י, מוזכר אצל הרב אברהם וסרמן (אך נראה שלא נוקט כך), הרב יעקב אריאל,⁵⁰ הרב אליקים אלינסון. נפקא מינה (לכאורה) - הבעל יכול למחול, אם אין זה מפריע לו יכולה להישאר במנהגיה, מנהגים אישיים ומנהגים שאינם מפריעים לשלום בית (כגון בצנעה) לא חייבת, צריכה התרת נדרים, לא יכולה להחמיר על עצמה אם זה מפריע לבעל.

שעבוד: הרב יהודה סגל, הגרשז"א. נפקא מינה (לכאורה) - הבעל יכול למחול, חייבת בכל המנהגים, אינה צריכה התרת נדרים, לא יכולה להחמיר על עצמה.

חינוך: הרב יעקב אריאל, מוזכר אצל הרב מנחם סליי. נפקא מינה (לכאורה) - הבעל לא יכול למחול, מנהגים אישיים ומנהגים שאינם מפריעים בחינוך הילדים אינה חייבת, צריכה התרת נדרים, לא יכולה להחמיר על עצמה בדברים המפריעים לחינוך.

מה הטעם לסוברים שאין האישה מחויבת?

הרחד"ל - הגורם ה"מפריע" היחיד בעניין המנהג הוא שלום בית, וכל עוד אין הפרעה לשלום בית והאישה לא מפריעה ישירות לבעל, נשארת במנהגיה.

⁴⁶ בהבנתו הפשוטה, ללא דיוקו של הרב וסרמן.

⁴⁷ למרות הסתייגותו.

⁴⁸ וכן עוד כמה דעות שהוזכרו במאמרו של הרב מנחם סליי.

⁴⁹ אולי לא שיטתו העיקרית, אך מתחשב בה.

⁵⁰ כבסיס לשיטתו.

הרב רבינוביץ' - מקום של קיבוץ גלויות, ולכן אין מנהג המקום המחייב את בני הזוג. הרב יגאל אריאל - בדומה לרב רבינוביץ', טוען שבמקום של "ליקוטאיי" הזוג יכול לנהוג כמו שיחליט.

ה. מסקנות והשלכות למעשה

- א. דעת רוב מוחלט של הפוסקים שעל האישה לעבור למנהגי הבעל.
- ב. דעת רוב הפוסקים שאישה חייבת לעבור למנהגי הבעל מצד שינוי מקום.
- ג. הדעות המקלות בנושא הן דעת מיעוט, ויש לומר שרוב הפוסקים חולקים על סברתם העיקרית להקל - דין "ליקוטאיי", וסבירא להו כביאור הלכה, שאם אין במקום החדש מנהג מסוים, נשארים במנהגם הקודם.
- ד. בעניין הכרעת הדין ברוב הפוסקים:

לבד אולי מעצם ההחלטה שעל האישה לעבור למנהגי בעלה (כדבר של פשיטא), אין הסכמה ממשית בין הפוסקים וכל אחד נקט גישה מסוימת, ובכל דבר יש יתרונות וחסרונות. כך למשל, בדין "שינוי מקום" קשה לקבל את העובדה שהבעל משמש כ"מקום" ממש. קשה להגדיר שהאישה נכנסת לרשות הבעל באופן מוחשי, ק"ו כשהבית לא שייך לו, וכן קשה לדמות בין בעל לקהילה. ואכן ראינו שהרב הנקין הקשה על הבנה זו שהבעל נחשב כ"מקום". אני כמובן לא בא לחלוק על גדולים כרב משה פיינשטיין, הגרע"י והמנח"י, אלא מדגיש נקודה קצת קשה.

ואולי בכל זאת אפשר לדמות לעניין שינוי מקום: האגרות משה מנסה להוכיח מפסוקים ודינים שהבעל נחשב כ"מקום" והאישה נכנסת לרשותו, אלא שלדעתי אינו צריך לכך. אם נשלב כאן את דעת הרב יעקב אריאל שמנהג הבית הוא מנהג הבעל כיוון שעליו מוטלת חובת החינוך, יוצא שהריבון בבית מבחינה רוחנית והלכתית הוא הבעל ומנהגיו. **כביכול נוצרת קהילה קטנה שמנהגיה כמנהג הבעל. ועל האישה שגרה בקהילה זו, אף שיכול להיות שהבית שייך בכלל להוריה, הינה כאנשי המקום וצריכה לנהוג כמותם מן הדין.** זו הסיבה מדוע האישה נכנסת לרשות הבעל ולא להיפך.

אמנם, לשיטת שלום בית שהביא התשב"ץ, נראה שאין מוכרח שהאישה תנהג כבעלה דווקא, אלא אפשר שגם הבעל ינהג כמו האישה. וזאת מכיון שהסברנו לעיל בטעמו שהסיבה שאומרים דווקא לאישה לשנות מנהגיה כי דבר זה פשיטא, שבדרך כלל (ועוד יותר בתקופת הראשונים) הבעל הוא הסמכות התורנית בבית ולא האישה. משמע שזה רק מצד הסברה הפשוטה. אמנם מעיקר דינו ניתן לומר גם הפוך - שהאיש ינהג כאשתו. לפיכך יש

מקום לומר שכיום, שלא בכל מקום הבעל הוא הסמכות התורנית, אולי התשב"ץ יסכים שהבעל ינהג כאשתו.⁵¹

מדין "חינוך" נראה שאין מוכרח בדווקא שהאישה תעבור למנהגי הבעל, אלא סיוע לבעל בחינוך הילדים (בעניינים ההלכתיים). כלומר, גם לרב אריאל נראה שמעיקר הדין אין היא חייבת בשינוי המנהגים.

הדבר המשותף שעולה מרוב הפוסקים הוא שפשוט וברור שעל האישה לעבור למנהגי הבעל, השאלה היא למה.⁵²

לענ"ד פשוט שצריך להיות מנהג אחיד בבית, לפחות במנהגים הבולטים והניכרים, מצד הסברה וההיגיון, דהיינו עניין "שלוש בית", מצד שני כיצד אפשר לבטל מנהגים קדומים? איך בא ההיגיון ומבטל מנהגים של שנים רבות? כאן משתלבים דעת האגרות משה והיביע אומר ודעת הרב יעקב אריאל. קודם כל נראה שיש עדיפות למנהגי הבעל בהבאת שלום בית רוחני זה, הבעל אחראי על חינוך הילדים, ולכן המנהגים השולטים בבית הם שלו. ויש לשאול, מדוע שלא נאמר שהבעל יקבל את מנהגי האישה בתחילת הנישואים, ולאחר שיגיעו הילדים יחנכם על פי המנהגים שאימץ לא מזמן? אלא שמוכח מדין חינוך שהבעל הוא עיקר הבית בכל מה שקשור ברוח - הוא אחראי על כל הצד הרוחני של הילדים, מחובתו ללמד את בניו תורה, ולכן יוצא שהוא מנהיג את הבית בעניינים התורניים. אם כן יותר פשוט לומר שנעדיף את מנהגיו בבית החדש. ועדיין כיצד נוכל לבטל את המנהגים הישנים? דין שינוי מקום. עכשיו, כשהסקנו שהבעל הוא מנהיג הבית הרוחני, אנו מבינים שהאישה נכנסת תחת חסותו הרוחנית של הבעל, על אף שעדיין לא נולדו ילדים ובינתיים רק הבעל נוהג מנהגיו, התורה הפקידה בידו את האחריות על הצד הרוחני בבית ועוד שניתן לדון את הבית על שם סופו (ילדים) והאישה נכנסת למקום שנמצא תחת הריבונות הרוחנית של הבעל, ומכאן והלאה תהפוך לחלק מאנשי המקום. אין הכוונה כמובן למקום פיזי, וגם בדין שינוי מקום המקורי לא הייתה כוונה למיקום גיאוגרפי, אלא לאזור הקהילה החדשה. וכעת האישה מתחייבת במנהגי המקום כדין העובר ממקום למקום.

לכן למעשה, על האישה לעבור למנהגי בעלה, שכן כך פסקו רובם המוחלט של הפוסקים, ומוכח ממקורותיהם שאכן יש דין שינוי מקום באישה, זהו חידוש, אבל מתבקש.

ה. בדין מחילה - לעיל (הערה 8) הוכחנו כי הטעם לשינוי המנהגים למי שאין דעתו לחזור למקומו הראשון - אינו משום מחלוקת, אלא הטעם הוא שהדייר החדש הופך לבן המקום לכל דבר ועניין. מטעם זה הסקנו שאין הבעל יכול למחול לאישה שתנהג כאביה, שהרי דבר

⁵¹ דבר זה בגדר "אולי" כי סוף סוף התשב"ץ פסק שתעבור למנהג הבעל בלי הסתייגויות.
⁵² ניתן לראות זאת יותר בבירור במאמרו של הרב יעקב אריאל, שכתב קודם כל הנחה ש"הנוהג" הוא שהאישה עוברת למנהגי הבעל, ורק אחר כך דן בשאלה מה המקור לכך.

זה לא תלוי בו. ומכיון שרוב הפוסקים נקטו בשיטת שינוי מקום,⁵³ נראה שאין הבעל יכול למחול לאישה שתנהג כבעלה.⁵⁴

ו. בדין נוסח תפילה, נראה שלפי שיטת "שינוי מקום" תצטרך להחמיר, אלא שלגבי נוסח תפילה יש יותר מקום להקל, שכן כתב הגרשו"א (הליכות שלמה תפילה א, ז) שיכול הבעל למחול לה על זה, וכן חלק מהפוסקים המחמירים שנקטו בדין שינוי מקום גם מסכימים שניתן להקל - כרב מלמד.⁵⁵ וכן לפי מה שכתב הרב מנחם סליי, ממכתבו של הראי"ה קוק לרב עוזיאל עולה כי אם יש קושי בשינוי ההברה (וה"ה לנוסח) אפשר להקל. וכן הזכיר הרב סליי גם את שו"ת אבקת רוכל (כו) שניתן להסיק ממנו להקל, שכתב שם שאין איסור לשנות מפני המחלוקת בדבר שאין בו מעשה - כגון נוסח תפילה. וכן גם הרב אלישיב מיקל,⁵⁶ כל עוד לא הגיעו הילדים לגיל חינוך. כמו כן ניתן לצרף את שיטת התשב"ץ שלפי שיטתו יכול למחול לה, וכן את שאר דעות המקילים שהובאו לעיל.⁵⁷

ז. בדין מנהגים אישיים - לדעת האגרות משה ראינו למסקנה כי אין זה משנה שהבעל לא שייך במנהג מסוים (כמו דין פאה) כל עוד יש מנהג קבוע למשפחתו, לכן במנהגים אישיים שלא שייכים לבעל, וכן לא אצל משפחתו - תנהג כאימה. לפיכך במנהגים כמו פאה, תעשה האישה כמנהגה ואין הבעל יכול לחייבה בחומרא שלו, כאשר אין למשפחתו מנהג בזה. אמנם לגבי הפסק טהרה, ברכת הטבילה, הדלקת נרות וכד', שיש מנהג מסוים למשפחתו, נראה שחייבת לעבור למנהג משפחתו.

זו המסקנה העולה מדברי האגרות משה, אמנם לא מוכרח שכך סובר כל מי שנוקט בשיטת "שינוי מקום". יש מקום לומר שלדעתם, אפילו אם יש מנהג למשפחת הבעל, כל עוד זה לא שייך לו אישית, ניתן לומר שאין כאן מנהג המקום, כיוון שהוא הבית ולא אבא שלו, ולכן תוכל האישה לנהוג כבית אימה במנהגים אישיים שאינם שייכים לבעל, אף על פי שלנשות משפחתו יש מנהג.

בנוסף לכך לדעת הסוברים "שלום בית", כל מנהג אישי (ומוצנע) שאינו מפריע למהלך התקין של הבית, אינה חייבת לשנותו. וכן לסוברים סיבת ה"חינוך". וכן ניתן גם לצרף את דעת המקילים - הרחד"ל הרב יגאל אריאל והרב רבינוביץ'.

⁵³ או לפחות התחשבו בשיטה זו.

⁵⁴ לתשב"ץ נראה שיכול למחול לה, כמו שכתב הרב וסרמן, מכיוון שהדבר תלוי בשלום בית. אמנם כבר ראינו בדברי הרב סליי (שהביא בשם הרב יהודה סגל ושו"ת דברי יוסף) שגם אם מוחל לה בסופו של דבר המחלוקת תגיע, ולכן לא תועיל המחילה, אך מפשט דברי תשב"ץ יכול למחול. וכן בפטות נראה מהגרשו"א אויערבאך שיכול למחול לה כיון שיכול למחול על השעבוד. כמו כן ניתן לצרף גם את דעות המקילים לעיל. לפיכך נראה שבמקום צורך ניתן לסמוך על שיטות אלו ולמחול לאישה על מנהגיה, וטוב שיתיעצו עם מורה הוראה באופן פרטני.

⁵⁵ בתפילת נשים כד, ד כתב שאם קשה לה יכולה להתפלל כנוסח המוכר.

⁵⁶ הוזכר בספר יו"ט שני כהלכתו המובא לעיל.

⁵⁷ הרב רבינוביץ', הרב יגאל אריאל והרחד"ל.

יוצא שאלו הדעות המחמירות במנהגים אישיים - האגרות משה (כאשר למשפחתו יש מנהג), הרב מנחם סליי,⁵⁸ הרב אברהם וסרמן,⁵⁹ הרב אלינסון (באם מדובר במנהג ציבורי). מנגד המקילים - הרב אליעזר מלמד,⁶⁰ תשב"ץ,⁶¹ הרב יעקב אריאל,⁶² הרב יגאל אריאל, הרח"ד"ל והרב רבינוביץ'. וכן ניתן לצרף את דעת הגרש"ז אוירבך שיכול למחול לה. בנוסף, יש עוד דעות שלא ניתן להסיק מהם למנהגים אישיים - מנח"י, הגרע"י ועוד. נוקטים טעם "שינוי מקום", אך לא ברור האם יסברו כאגרות משה שנוהגת כמשפחת בעלה, או שיסברו שאין משפחתו קשורים לדינו. לכן:

• הדלקת נרות/ברכת טבילה/פאה/כל מה שלא שייך אצל הבעל, אבל שייך אצל משפחתו, נראה שתחמיר, דהיינו שתנהג כמשפחת בעלה. מכיוון שרוב הפוסקים פסקו את טעם "שינוי מקום", ומי מהם שכתב אודות מנהגים אישיים, פסק שעל האישה לנהוג כבעלה. אמנם עדיין ניתן לסמוך על דעת המקילים, שסוף סוף כלול שם התשב"ץ, וכן פוסקים חשובים של ימינו. וכן דעת הגרש"ז שיכול למחול לה.

• הוא הדין להפסק טהרה ותחילת ז' נקיים, גם בזה יש מנהג משפחתו, אלא שדין זה קצת יותר חמור. נראה כי הרבה החמירו שתנהג דווקא כמשפחת בעלה, וכן כאן נצרף גם את דעת רבני פוע"ה.⁶³ אמנם כמו שנכתב לעיל, יש כמה וכמה פוסקים שניתן לסמוך להקל, ונצרף לכאן גם דעת הרב אורי רדמן,⁶⁴ וכן הרב מלמד שהקלו בפירוש, וכתבו עוד צירופים להקל בדין זה לחוד.

⁵⁸ לעיל הזכרנו שפסק בדיני טהרה והדלקת נרות שתנהג כבעלה.

⁵⁹ הסיק שלשיטת שינוי מקום נוהגת כבעלה גם במנהגים אישיים.

⁶⁰ כך מוכח מפניי הלכה תפילת נשים כד, ד פסק בעניין נוסח תפילה שאם הבעל לא מקפיד יכולה להמשיך בנוסח שלה. וכן מוכח ממה שפסק שבהדלקת נרות תלך אחר אימה (שבת ד, ד), וכן מדיני הפסק טהרה (טהרת המשפחה ד, ז) שפסק שכאשר אחד מבני הזוג מעדות המזרח יכולה האישה להקל לעשות את ההפסק ביום הרביעי לראייתה כמנהג הספרדים, והזכיר שאחד הצדדים להקל שבדיני נשים יש מקום לומר שממשיכה לנהוג כאימה.

⁶¹ במנהגים אישיים אין חשש להפרעות בשלום בית.

⁶² מציין זאת במפורש בתגובתו למאמר אחיו הרב יגאל אריאל, במנהגים אישיים אין הפרעה לשלום הבית וחינוך הילדים.

⁶³ במכתב בו פירטו מספר הסתייגויות מפסקים בפניי הלכה טהרת המשפחה.

⁶⁴ תחומין מא עמוד 249. במאמר מפורט הרב רדמן דן בנושא זה של זמן ההפסק בהקשר של נישואים בינעדתיים. לאחר סקירה רחבה של נושא שעבוד למנהגי אבות ונושא זמן ההפסק כותב שכאשר אחד מן הצדדים מעדות המזרח יכולים להקל מכמה סיבות: (1) מצינו בדברי הפוסקים שלצורך גדול התרנו להקדים את ההפסק לארבעה ימים, לכן כותב הרב, שאין זה מנהג שהתפשט לגמרי בכל ישראל. (2) ניתן לסמוך על דעת הרב יעקב אריאל שכתב שעיקר חובת האישה במנהגי בעלה הוא מצד חינוך הילדים, שלא תפריע לחינוך ו"תשבור את הרצף". לכן, בדין זה אין היא חייבת לעבור למנהג הבעל כיון שאין שום הפרעה לילדים, שהרי אינם מודעים כלל להנהגת הוריהם בענייני טהרה. (3) עוד כותב שהמחויבות העדתית היא רק בדברים שבפרהסיא.

ח. עניין נוסף שיש לברר הוא מה דין האישה כשהיא מבקרת בבית הוריה. בילקוט יוסף⁶⁵ פסק על פי מה שכתב אביו ביבי"א שאשכנזיה שנישאה לספרדי נוהגת כמותו, אלא שצריכה לעשות התרה. לגבי ספרדיה שנישאה לאשכנזי, כתב שאין ראוי שתבשל לעצמה קטניות, לכאורה משמע מכאן שיכולה לאכול. אמנם כתב בהמשך שבבית הוריה מותר לה לאכול קטניות, משמע שבבית בעלה אסורה בקטניות.⁶⁶ כל האמור לעיל כותב שנמצא בשו"ת יביע אומר הנזכר לעיל. אמנם בפועל שם מדובר באישה אשכנזיה שנישאה לספרדי, ומוכיח שצריכה לנהוג כבעלה להקל בקטניות, אך לא מוזכר שם שום דבר לגבי ספרדיה שנישאה לאשכנזי, ועוד נראה מדברי הרב עובדיה, שאם היה מדובר במקרה כזה, הייתה צריכה להחמיר כבעלה, ומה שונה היא מאשכנזיה שנוהגת כבעלה הספרדי.

אכן הרב אברהם וסרמן תמה על פסק זה של הרב יצחק יוסף, וציין ל"סתירה", שכאן מדבר הילקוט יוסף בדין ספרדיה שנישאה לאשכנזי כביכול על פי היביע אומר, בעוד שדין זה לא מוזכר כלל ביביע אומר, רק דובר באשכנזיה.⁶⁷ כמו כן הקשה על ההנחה שיש מקרים חריגים בהם האישה יכולה/צריכה להמשיך במנהגיה, כמו בבית הוריה וכמו בדין בשר "חלק". אמנם לאחר עיון בחזון עובדיה⁶⁸ הדבר מתיישב יפה - הגרע"י פוסק לגבי ספרדיה שנישאה לאשכנזי ש"אין ראוי"⁶⁹ שתבשל לעצמה קטניות, וכן רשאית לאכול בבית הוריה, היות ומרן הבית יוסף הוא מרא דאתרא, לא קיבלה על עצמה לגמרי את מנהגי בעלה. לפיכך גם עליה להחמיר בבשר חלק.

על כל פנים נראה כי חידוש זה, שהאישה לא קבלה על עצמה לגמרי מנהגי אשכנז, הוא חידוש של הגרע"י לבדו, ודבר זה לא הוזכר בשאר הפוסקים שדנו בשאלת מנהג אישה. עוד יש להעיר שדבר זה לא הוזכר ביביע אומר כאשר דן בחובת האישה לעבור למנהגי הבעל, ומשמע משם שאין הפרש בין אשכנזים לספרדים.

ט. בעניין השאלה האם האישה יכולה להחמיר כמנהגי בית אביה - אם נתלה את השאלה בטעם חובת האישה לעבור למנהג בעלה נראה לכאורה כי לשיטת "שינוי מקום" יכולה

⁶⁵ ילקוט יוסף מועדים הלכות מצרכי מזון הכשרים לפסח הלכה ח-י.

⁶⁶ כמו כן פסק שאין לאישה להקל בבשר שאינו חלק כבעלה האשכנזי.

⁶⁷ בהערה על כך ציין הרב וסרמן להערה ממקראי קודש (הררי) שם כתב הרב הררי ששמע מהגרע"י שדברי בנו בילקוט יוסף זכו לברכתו אך לא להסכמתו. אמנם לא מצאתי הערה זו במקראי קודש, ואולי מדובר במהדורה ישנה.

⁶⁸ הלכות מצרכי מזון הכשרים לפסח ג'.

⁶⁹ לגבי צמד המילים "אין ראוי" צריך עיון, שהרי מתוכם מובן שמעיקר הדין יכולה לאכול קטניות בעצמה, על אף פסיקתו ביביע אומר שהאישה תנהג כבעלה בכל דבר. כמו כן מה"סיפא" שכתב שבבית הוריה מותר לה לאכול קטניות, מוכח שבבית בעלה אסור לה לאכול ולא רק "אין ראוי". לכן נראה לתרץ כי אכן משמעות "אין ראוי" הכוונה שמעיקר הדין מותר, וטעם ההיתר כמו שכתב "שמכיון שארץ ישראל אתריה דמרון, לא אמרינן שקבלה עליה מנהג ארצות אשכנז לגמרי" וניתן אולי לפרש שטעם זה בא להסביר גם מדוע רק "אין ראוי". ולגבי ה"סיפא" ניתן לומר שבבית הוריה לא שייך לומר "אין ראוי" ומותר לה לכתחילה. ועדיין נשאר בצריך עיון, מכיוון שביביע אומר הנזכר לעיל כתב במפורש "הא קמן שיש לאשה להתנהג כמנהג בעלה לכל דבר. ואין לחלק בזה בין מנהגי אשכנזים לספרדים".

להחמיר על עצמה. אמנם היה נראה כי בדין הגמרא כשבדעתו לחזור, יש הווה אמינא שיקל כמנהג המקום החדש ולא יחמיר כמקום שיצא משם, כיון שיכול ליצור מחלוקת, ורק משום טעם צדדי לא חוששים למחלוקת ויחמיר כמקום שיצא משם. משמע מכאן שלולא הטעם הצדדי ("כמה בטלני הוי בשוקא") היה עליו להקל כמנהג המקום למרות שבדעתו לחזור למקום הקודם, וזאת מפני המחלוקת⁷⁰. ואכן במשנה ברורה (תסח, כג) כתב שאם אי אפשר שלא ירגישו בו שהוא משנה ממנהגם, עליו להקל.

אמנם הדין אצלנו הוא שמדובר באין דעתו לחזור, שאז הופך להיות כאנשי המקום לכל דבר,⁷¹ אם כן לא חלה עליו חובה להחמיר כמקום הקודם כלל וכלל, וכשיחמיר בניגוד לאנשי המקום לא יהיה כאן חשש למחלוקת, כיון שאין כאן כוונה להיות נגד אנשי המקום, אלא זה כחומרא פרטית שכל יהודי ירא שמים יכול להחמיר על עצמו, וכמו שאין אנו אומרים לנער שלא לקבל על עצמו חומרא שמא יעליב את הוריו וכד', כך גם אין לומר לאותו איש שלא יחמיר לעצמו. לכן נראה שלפי סברת "שינוי מקום" יכולה האישה להחמיר על עצמה ככל שתרצה, שאין בכך משום "אל ישנה אדם מפני המחלוקת".⁷²

אמנם עולה מכמה פוסקים וביניהם הגרע"י שנוקטים בשיטת שינוי מקום שחייבת להקל כבעלה, במיוחד אם הוא מקפיד. אלא שאותם פוסקים נקטו גם בעוד שיטות כמו שלום בית וכו' כך שמצד שיטות אלו צריכה להקל, ולא מצד שינוי מקום.

בכל אופן יש לדון בדעת הגרע"י לבדו, שכן מיביע אומר משמע שאין האישה רשאית להחמיר,⁷³ ומנגד מחזו"ע משמע שיכולה.⁷⁴ ואפשר אולי לתרץ בדוחק שאכן הגרע"י פוסק שעליה להקל כבעלה כמו שכתב ביביע אומר, ומה שכתב בחזון עובדיה אפשר להסביר שאכן צריכה לעשות התרת נדרים ולהקל כבעלה, אך בינתיים עד שתתיר, יכולה לבשל לבעלה קטניות למרות שהיא עוד "כבולה" לבית אביה. כלומר חייבת להקל כבעלה, וכל הדיון שם הוא בשלב ביניים. כך היה נראה לדעתי. אך בשאלה ששלחתי לבנו הראשון לציון הרב יצחק יוסף, הסביר כי ביביע אומר כוונתו הייתה שאינה יכולה להחמיר כאביה, רק

⁷⁰ בבלי פסחים נ"א ע"ב: "ההולך ממקום וכו'. בשלמא ההולך ממקום שעושיין למקום שאין עושיין נותנין עליו חומרי מקום שהלך לשם, ואל ישנה אדם מפני המחלוקת ולא ליעביד. אלא ממקום שאין עושיין למקום שעושיין - אל ישנה אדם מפני המחלוקת, ונעביד? הא אמרת: נותנין עליו חומרי מקום שהלך לשם וחומרי מקום שיצא משם! אמר אביי: ארישא. רבא אמר: לעולם אסיפא, והכי קאמר: אין בזו מפני שינוי המחלוקת. מאי קא אמרת: הרואה אומר מלאכה אסורה - מימר אמרי: כמה בטלני הוי בשוקא". משמע מאבני שאם אכן דבר זה היה יוצר מחלוקת היה עליו להקל כמקום החדש.

⁷¹ כמו שכבר ביררנו במהלך המאמר.

⁷² כמו כן כתב בשו"ת מהרשד"ם (יורה דעה קצג) בפירוש שבו עיר מותר לו להחמיר כמנהג מקומו הקודם, כיוון שאין בני המקום מקפידים על כך.

⁷³ נראה שכתב כך במפורש: "...ואם כן רשאית היא לבשל ולאכול אורז וקטניות בפסח, עם שאר כל הקולות שהם על פי פסקי מרן ז"ל שקבלנו הוראותיו, ואינה רשאית להחמיר".

⁷⁴ לגבי אשכנזיה שנשאה לספרדי כתב: "אם ברצונה לבטל מנהגיה... נכון שתעשה התרה" (חומרת קטניות), משמע שיכולה להחמיר אם לא רוצה לבטל מנהגיה.

אם בעלה מקפיד, אך אם אינו מקפיד - תוכל להמשיך להחמיר כאביה. דבר זה עולה בקנה אחד עם שיטתו שנוקט גם כתשב"ץ מצד שלום בית, ואם הוא יקפיד לא יהיה שלום בית. לשיטת שלום בית נראה כי יוכלה להחמיר כבית אביה, רק אם הבעל לא מקפיד. אמנם מצינו בדברי הרב מנחם סליי (בשם הרב סגל ודברי יוסף) לעיל שאם הטעם הוא שלום בית/לא תתגודדו, אין זה משנה אם הבעל לא מקפיד כרגע, או מוחל לה. בסופו של דבר זה ייגרר למחלוקת. ועוד שמדברי התשב"ץ ניתן להסיק שעצם המציאות שהם חלוקים בעיסותיהם היא בעייתית, דבר שלא מתיישב.

לשיטת "חינוך" החילוק הוא במה שנראה לעיני הילדים, ששם כנראה יהיה אסור להחמיר כדי לא לבלבל את הילדים, ובמה שלא יגיע לילדים ניתן להחמיר.

עניין נוסף הקשור לפן הטכני: ראינו חילוקים לגבי אישה שרוצה להחמיר שלא לאכול קטניות בפסח, ושאל הרחד"ל, וכי מה אכפת לו מה תאכל! להבנתי יש הבדל בין מנהג של עשייה שהוא אכן יותר בעייתי, לבין מנהג של שב ואל תעשה. מה יפריע לבעל שהאישה תימנע מלאכול קטניות? באותה מידה היא יכולה שלא לאכול כל דבר אחר מחמת העדפה אישית. אין כאן משהו ישיר נגד מנהג הבעל. אז אף אם נאמר שהיא חייבת להקל כבעלה, אי אפשר להכריח אותה לעשות משהו בפועל בניגוד לרצונה. אמנם לכאורה היה ניתן להביא ראייה מדין ההולך למקום שעושים מלאכה כשדעתו לחזור, שכבר הזכרנו שאם לא היה טעם צדדי לכך שאינו עושה מלאכה, היה מחויב לעשות מלאכה כמוהם כדי שלא ליצור מחלוקת. רואים מכאן שגם בשב ואל תעשה יש בעיה של יצירת מחלוקת, ולפי זה לכאורה האישה צריכה בפועל לאכול קטניות כדי שלא תיצור מריבה עם בעלה.⁷⁵ שתי תשובות בדבר: א' - כאן אין דעתה לחזור ורשאית להחמיר כמו בן עיר.⁷⁶ ב' - גם כאן ישנו טעם צדדי, שאינה רוצה לאכול קטניות (למשל) מחמת העדפה אישית.

לפי האמור לעיל ניתן לסמוך על שיטת שינוי מקום שזו השיטה המקובלת, וכן על דעת המקילים בדין שינוי מנהגי האישה, ולהחמיר כבית אביה, אך אולי יש לחוש לשיטת שלום בית שהוזכר בחלק מהפוסקים.⁷⁷

⁷⁵ ניתן לומר שהאיש שמתבטל ממלאכה מעורר מחלוקת שיאמרו אנשי המקום שהוא כביכול מתנשא עליהם. בדומה לכך גם האישה הנ"ל מעוררת מחלוקת, והימנעותה מאכילת קטניות נראית כהתנשאות על הבעל.

⁷⁶ אמנם לשיטת "שלום בית" לכאורה נראה שיש כאן יצירת מחלוקת בדומה לאיש המתבטל ממלאכה. אלא שניתן לומר כמו שכתבתי בתירוץ ב', אפשר לתלות שאינה אוכלת משום העדפה אישית, ולכן אין כאן מחלוקת.

⁷⁷ וצ"ע, שאולי גם לשיטתם כשאפשר לתלות בטעם צדדי אין בעיית מחלוקת ושלום בית.

ט. סיכום

- א. על האישה לעבור למנהגי בעלה מכיון שרוב הפוסקים נקטו לחומרא.
- ב. רוב הפוסקים נקטו בשיטת "שינוי מקום", חלק לא מבוטל נקטו בשיטת "שלוש בית" ומעט נקטו בעוד סיבות.
- ג. בפשטות אין הבעל יכול למחול לאישה שתנהג כאביה. במקום צורך ניתן לסמוך להקל, תוך התייעצות עם רב באופן פרטי.
- ד. במקרה שלאישה קשה, תוכל להמשיך להתפלל בנוסח שלה.
- ה. יש מקום לומר שתוכל האישה להמשיך לנהוג כאימה במנהגים השייכים בנשים.
- ו. רוב ככל הפוסקים לא הבדילו בין נישואין בין ספרדי לאשכנזיה לבין אשכנזי לספרדיה. כמו כן לא שינו את הדין כשמתארחים בבית הוריה.
- ז. במקום שהבעל לא מקפיד, תוכל האישה להחמיר כאביה.